

autor rozprawy: mgr Maciej Sagata
promotor: prof. dr hab. Bożenna Bojar
promotor pomocnicza: dr Csilla Gizińska

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt.
BOWARYZM I MELANCHOLIA
WE WSPÓŁCZESNEJ LITERATURZE WĘGIERSKIEJ

słowa kluczowe: bowaryzm, bowaryzm zbiorowy, melancholia, literatura węgierska, Węgry, Jules de Gaultier, postkolonializm

Rozprawa składa się z dwóch głównych części: teoretycznej i badawczej.

Część teoretyczna zawiera szczegółowe omówienie pojęcia bowaryzmu – jego źródeł, historii i zastosowań w naukach humanistycznych.

Bowaryzm, czyli według najpopularniejszej definicji „umiejętność wyobrażania sobie siebie innym, niż się jest”, to psychologiczne zjawisko nazwane i opisane na przełomie XIX i XX wieku przez francuskiego filozofa Jules’a de Gaultiera. Po raz pierwszy pojęcie to pojawia się w jego eseju *Le bovarysme. La psychologie dans l'oeuvre de Flaubert (Bowaryzm. Psychologia w twórczości Flauberta)* (1892). Według de Gaultiera większość bohaterów Flaubertowskich cierpi na przypadłość polegającą na zaburzeniu równowagi między faktycznymi możliwościami intelektualnymi (bowaryzm intelektualny) czy emocjonalnymi (bowaryzm sentymentalny) a wyobrażeniami na swój temat. Wyobrażenia te zaczerpnięte są – w najbardziej klasycznym przypadku Emmy Bovary (a wcześniej także Don Kichota) – z książek, ale mogą być także wzbudzone poprzez niewłaściwe wychowanie/wykształcenie lub – współcześnie – dowolne inne medium (na przykład sieci społecznościowe czy marketing).

Bowaryzm jest najczęściej traktowany jako zjawisko negatywne i patologiczne – w tym ujęciu może zostać zwizualizowany jako dwie linie wychodzące z jednego punktu (momentu narodzin człowieka), gdzie pierwsza linia to świat realny i zdolności wrodzone, a druga to pragnienia ukierunkowane przez społeczeństwo, edukację, autorytet czy przymus, czyli obraz tego, czym i kim chciałoby się być. Zbyt duży kąt pomiędzy tymi liniami

(niemożność realizacji pragnień) zwiastuje katastrofę – w momencie zderzenia wyobrażeń z rzeczywistością i deziluzji dochodzi do dezintegracji osobowości, a w skrajnym przypadku do samobójstwa.

Bowaryzm w ujęciu neutralnym (pozytywnym) to już nie tylko „umiejętność” wyobrażania sobie siebie innym, niż się jest, ale „moc” lub „władza”, dana człowiekowi przez naturę i umożliwiająca formowanie się zarówno pożądanym, jak i niepożądanym cech osobowości. To rozszerzające rozumienie bowaryzmu stanowi podstawę i warunek *sine qua non* edukacji jednostek i kształtowania się (a także różnicowania) społeczeństwa.

Najszerze rozumienie bowaryzmu to bowaryzm fundamentalny, który zasadza się na rozciągnięciu mechanizmu bowarystycznego z wytwarzania własnego „ja” do wytwarzania świata. Zdaniem de Gaultiera całe postrzeganie zmysłowe dotknięte jest bowaryzmem, a jako że jest to jedyne powszechnie dostępne nam postrzeganie, cały świat jest względny, mniej lub bardziej zintersubiektywizowanym, ale niemal zawsze w jakiś sposób fałszywym, wyobrażeniem (konstruktem), jest „als ob” (za Hansem Vaihingerem) – nieustannie drży w posadach, fluktuując między fikcją, hipotecznością i dogmatem.

Bowaryzm może także dotyczyć grup społecznych, etnicznych czy narodowych – w wyniku fascynacji innym obyczajem lub tradycją zaczynają się one wówczas postrzegać innymi, niż są. Mechanizm ten de Gaultier nazywa bowaryzmem zbiorowym. Koncepcja bowaryzmu zbiorowego trafiła następnie do instrumentarium badaczy nurtu postkolonialnego (lub stanowiła dla nich inspirację): Arnolda van Gennepa, Frantza Fanona, Homiego K. Bhabhy czy Aleksandry Kiosewa.

Teorię bowaryzmu mniej lub bardziej bezpośrednio wykorzystują w swoich pracach także René Girard (schemat „pragnienia trójkątnego”) i Pierre Bourdieu (bowaryzm jako gra społeczna). W rozprawie omówione zostają także związki bowaryzmu z wybranymi koncepcjami filozoficznymi i socjologicznymi: z memetyką Richarda Dawkinsa, z neopragmatyzmem Richarda Rorty’ego czy z płynną rzeczywistością Zygmunta Baumana.

Część teoretyczna dysertacji zawiera również omówienie relacji bowaryzmu z melancholią, a dokładniej: sposobu, w jaki bowaryzm może stanowić wyjaśnienie przyczyny rozwoju niektórych odmian melancholii (żałoba po stracie wyobrazonego „ja”). Bezpośrednią inspiracją do złączenia tych dwóch koncepcji i zbadania ich wzajemnego wpływu stanowiła lektura tekstu Giorgia Agambena. Należy jednak zauważyć, że Agamben nie używa jednak nigdzie wprost słowa „bowaryzm” i nie odnosi się bezpośrednio do koncepcji de Gaultiera (korzysta głównie z myśli Sigmunda Freuda). Określenie tego zjawiska mianem bowarystycznej melancholii i jawne uwypuklenie powinowactwa

bowaryzmu z melancholią za pośrednictwem Freuda stanowi jeden z innowacyjnych elementów tej pracy.

Część badawcza zawiera analizę wybranych tekstów węgierskiej literatury współczesnej. Teksty zostały dobrane w taki sposób, żeby pokazać funkcjonowanie bowaryzmu i bowarystycznej melancholii na gruncie węgierskim. Analizie poddane zostały następujące utwory:

- *Az Isten háta mögött (Za plecami Pana Boga)* Zsigmonda Móricza [brak mechanizmów bowaryzmu indywidualnego i zbiorowego na prowincji (małe miasteczko) jako gorzka diagnoza zacofania na polu rozwoju kultury węgierskiej przełomu XIX i XX wieku; omówienie powieści w świetle koncepcji samokolonizacji Aleksandrya Kiosewa],
- *Największy metafizyczny poeta barokowy w Szentés (knajpiana gawęda)* Andrása Cserna-Szabó [małomiasteczkowy bowaryzm indywidualny podszyty bowaryzmem zbiorowym nie tylko jest receptą na skuteczną modernizację, ale stanowi raczej źródło cierpień i melancholii; analiza (anty)bowaryzmu głównego bohatera; analiza pola literackiego Szentés przy użyciu metodologii Pierre'a Bourdieu],
- *Melancholia sprzeciwu* László Krasznahorkaiego [tragiczny wymiar bowaryzmu indywidualnego i zbiorowego w małej miejscowości, wieczna opozycja Wschód/Zachód (centrum/periferia); (post)kolonialna mimikra; omówienie tytułowej melancholii sprzeciwu wynikającej z antybowaryzmu głównych bohaterów; walka części z całością i jej przewyciężenie poprzez relacje międzyosobowe (Lévinas)],
- *Kalif Bocian* Mihály Babitsa [rozdwojenie jaźni jako ciekawy przypadek czystego bowaryzmu indywidualnego; melancholia anonimowych wielkich miast i utraconych w nim tożsamości; samobójstwo w wyniku rozczarowania samym sobą],
- *Księga Hrabala* Pétera Esterházyego [książka, która „wyobraża sobie siebie inną, niż jest”, czyli trantekstualny metabowaryzm; bowaryzm jako „choroba przenoszona drogą tekstową”; asymptotyczność literackiego naśladownictwa jako źródło melancholii].

Maria Sygalk